

REPRESALIADA: AMPARO ÁLVAREZ DOLZ

PARAULES CLAU:

Angela Tort, mercat negre, estraperlo, Santos Álvarez, lleva del biberó.

Amparo Álvarez Dolz¹, va néixer el 27 d'agost de 1921². Els seus pares eren Elisa Dolz Villuendas, nascuda el 6 d'abril de 1895³ i Francesc Álvarez Perostes, nascut el 20 de gener de 1886. L'Amparo era la filla petita. Els seu germans eren el

Amparo Álvarez Dolz. 1942. Arxiu familiar

Josep, nascut el 22 de febrer de 1914 i el Santos, nascut el 29 d'octubre de 1917. Tots ells havien nascut a Massalió, Terol, menys la mare que era de Barcelona. L'Amparo i la seva família havien vingut a viure a Olesa l'any 1929. Els pares i el Josep treballaven en la indústria tèxtil Anònima Vila, i el Santos treballava a Industria Olesana, S.A. La família vivia al carrer Passeig del Progrés.

L'Amparo no era de cap partit ni sindicat, segons testimoni de la família⁴. Els seus germans van anar a la guerra, el Josep, mobilitzat per lleves i el Santos que hi va anar voluntari. La família, com totes, va viure amb angoixa la mobilització dels fills i del germà al front. En el cas de l'Amparo, el fet va tenir una conseqüència tràgica, ja que el Santos hi va morir.

L'Amparo, amb 17 anys, va ser acusada d'un delicte de rebel·lió l'any 1939. Els fets que la van portar a aquesta situació van tenir lloc el 17 de juliol de 1939. Aquest dia, l'Amparo i una amiga seva, l'Àngela Tort, també d'Olesa, tornaven d'un poblet de Tarragona on hi havien anat per comprar oli. Com ens

explicà la família⁵, però, les noies tornaven de Massalió, el poble natal de l'Amparo, encara que elles sempre declararan que no recordaven el nom del

¹ Entrevista a Margarita Álvarez Dolader, neboda d'Amparo Álvarez, realitzada el 23 setembre del 2020, dins del projecte *Memorial Democràtic del Baix Llobregat; de les experiències personals a l'èxit col·lectiu*. Auteurs, Joana Llordella i Blanca Mampel. Direcció projecte: José Fernández i Elionor Sellés. Conversa amb Josep Balmes Álvarez, fill d'Amparo Álvarez Dolz, efectuada el 15 de desembre del 2020. La Margarita ha estat la testimoni principal i, posteriorment, la conversa amb Josep Balmes ens ha permès afegir alguna dada més.

² Segons el padró municipal de 1936, però en el de l'any 1950 hi consta el 14 d'agost.

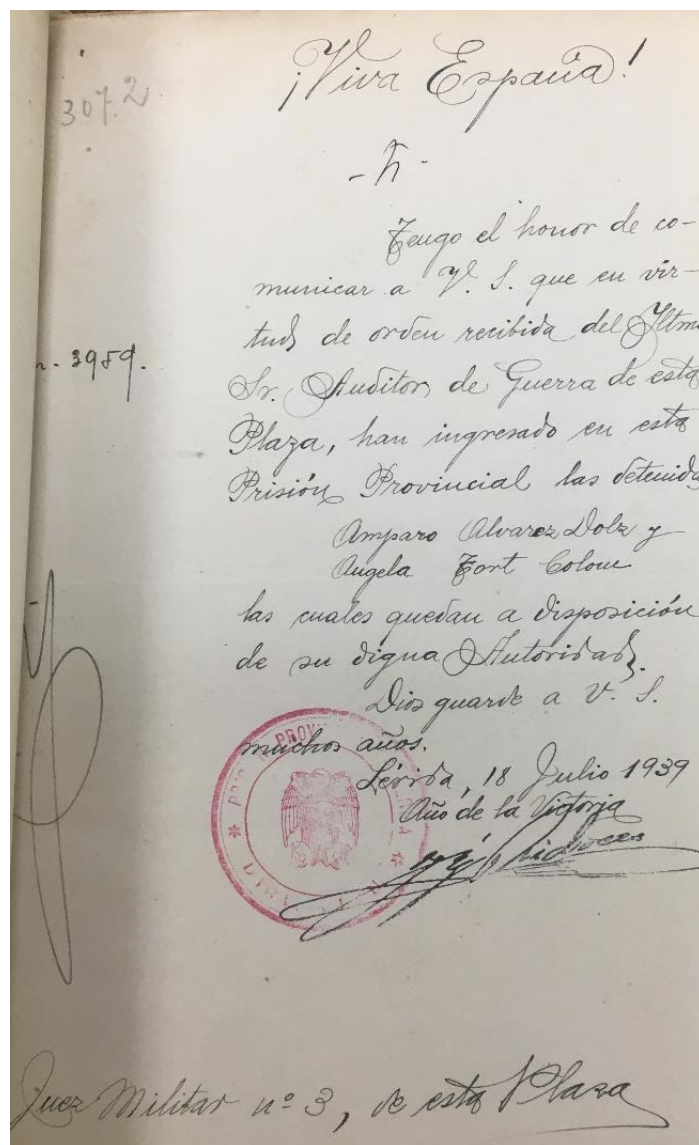
³ Segons el padró municipal de 1950, però en el padró de 1936 hi consta al 1889.

⁴ Margarita Álvarez Dolader, entrevista citada.

⁵ *Ibidem*

poble, segurament per no comprometre a qui els havia venut l'oli. Quan tornaven i estaven a l'alçada de Lleida, van ser interceptades per un control de la Guàrdia Civil que es trobava a la carretera que conduïa a Osca. Els guàrdies els van demanar que mostressin el que duïen i, en veure que era oli –portaven deu litres–, els van demanar si tenien l'autorització pel transportar-lo. Les noies van respondre que no sabien que necessitessin cap autorització ja que l'oli era per a consum personal, aleshores els van ordenar que el deixessin allà mateix. I aquí va començar el problema que les va dur a ser empresonades. L'Amparo es va rebel·lar i els va dir que *antes de quitárselo les pegaran un tiro* i al contestar el guàrdia que *la guardia civil no mataba*, aleshores, elles van replicar que *no mataba pero asesinaba*.

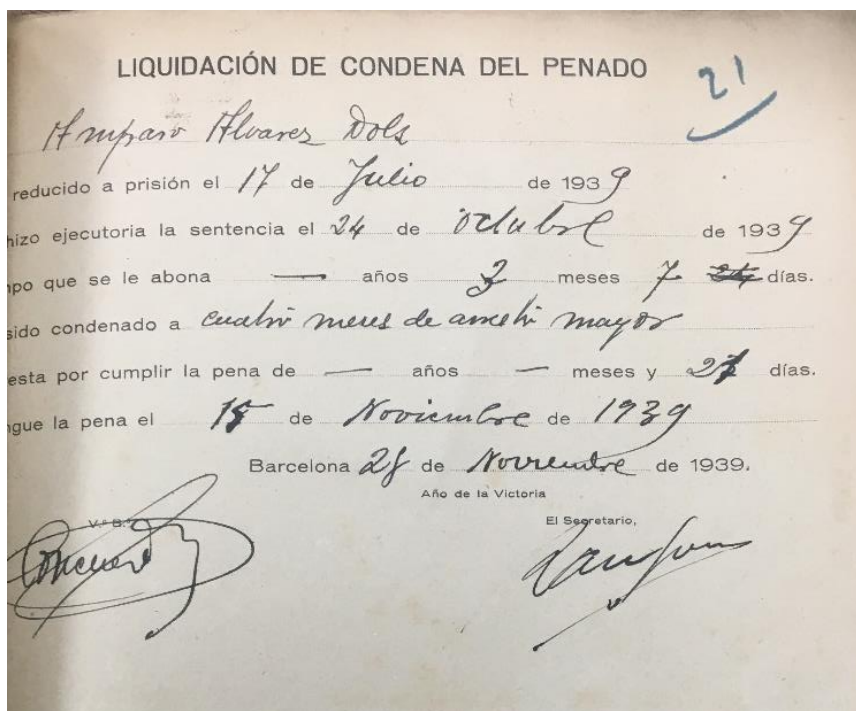
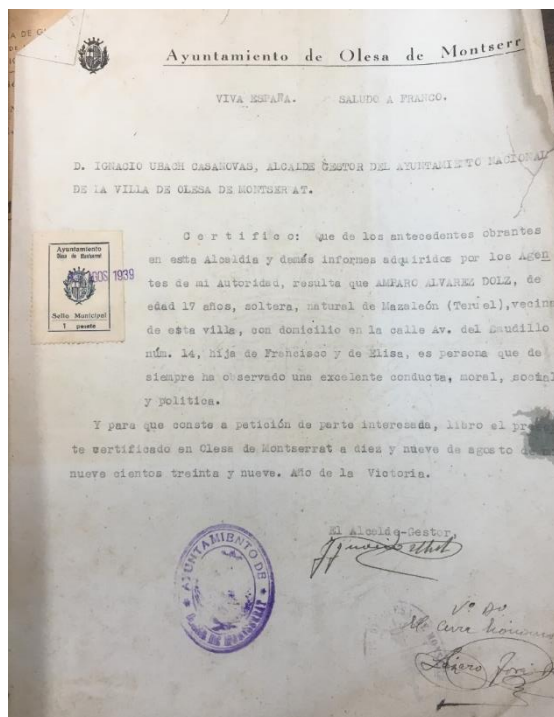
Les noies van ser immediatament detingudes i portades a la presó de Lleida. Aleshores, l'Amparo tenia 17 anys i l'Àngela que en tenia 25, estava casada i tenia una filla de 4 anys. Contra elles es va iniciar un procés sumaríssim d'urgència i sotmeses a un Consell de Guerra.

Ingrés a la presó de Lleida, 18 de juliol de 1939. Font: ATMT3

Els informes elaborats per les forces vives del poble que inclou el sumaríssim, són més favorables per a l'Amparo que per a l'Àngela a qui consideren una dona simpatitzant dels partits d'esquerra. En el cas de l'Amparo, però, hi ha un informe, on s'assenyala que pertany a la UGT, fet que ella admet en la declaració que fa davant el Jutge instructor i on explica que a partir del 1936 es va afiliar a la UGT obligada para poder concurrir a las clases de arte de tejer a cuyo oficio pensava dedicarse.⁶

En el Consell de Guerra celebrat el 4 d'octubre de 1939, ambdues foren condemnades pel delictes d'insult a les forces armades, penat per l'article 258 del Codi Civil Militar. La sentència imposada va ser de 4 mesos de reclusió per a l'Amparo i de 6 mesos i un dia per l'Àngela. El Tribunal va considerar com a atenuant, en dictar sentència contra l'Amparo, el ser menor d'edat, tal com establí el número 3 de l'article 9 del Codi Penal Ordinari, fet que implicava un rebaix de la condemna que inicialment li correspondria. L'Amparo va quedar detinguda i no va tornar a Olesa fins que la van alliberar. La família no va poder anar a veure-la ja que la presó de Lleida quedava massa lluny del poble.

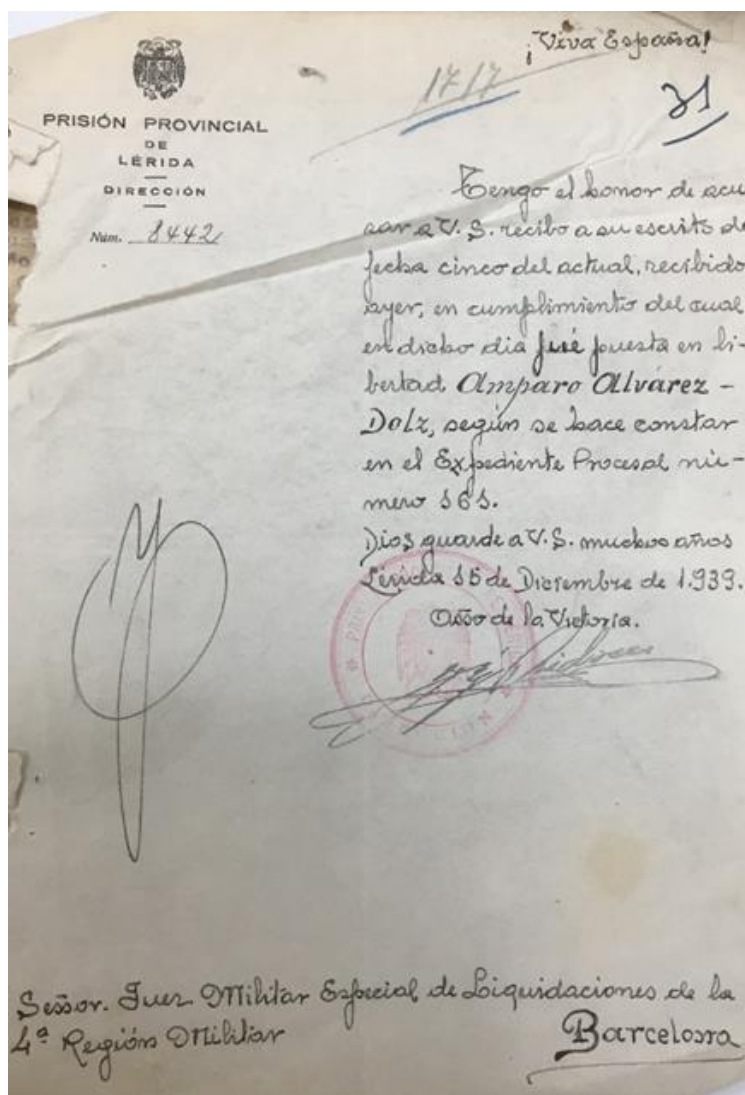

Condemna imposada a l'Amparo, amb la data d'inici i finalització. Font: ATMT3

⁶ Sumaríssim d'urgència. ATMT3

A la presó, l'Amparo va viure una escena dramàtica que sempre recordava amb tristesa, com ens explica el seu fill Josep⁷. Sovint, a la matinada, els soldats s'enduien presoners per afusellar-los. Era una hora crítica que tothom temia i que els presoners i presoneres vivien amb desesperació. Una companya que compartia cel.la amb l'Amparo va sentir un dels presoners que s'enduien i va reconèixer que era el seu marit. Va començar a cridar i a plorar, plena de dolor. A l'Amparo, aquesta imatge li va quedar gravada.

L'Amparo va conèixer a la presó un guàrdia civil– o soldat– (funcionari de la presó) que la va ajudar a fer els papers necessaris per ser alliberada el més aviat possible, segons testimoni de la família⁸. El cert però, és que l'Amparo complí la totalitat de la condemna i va sortir de la presó el 5 de desembre de 1939. L'Àngela Tort, va ser posada en llibertat més tard, el 15 de gener de 1940.

Notificació de la Presó de Lleida on consta que l'Amparo és posada en llibertat el 5 de desembre de 1939. Font: ATMT3

⁷ Conversa amb Josep Balmes Álvarez, fill d'Amparo Álvarez Dolz.

⁸ Margarita Álvarez Dolader, entrevista citada.

Un cop va sortir de la presó, la nostra represaliada va tornar a Olesa. Aleshores vivia al carrer Progrés amb la seva mare, la Margarita, –la nostra testimoni– i els seus pares. L’Amparo treballava a casa, recollint punts de mitja. Més tard, es va casar amb Joaquim Balmes i va anar a viure a Barcelona (El Guinardó). Van tenir dos fills, la Rosa i el Josep.

MERCAT NEGRE I ESTRAPERLO

La fi de la guerra va donar pas a un període marcat pel terror, la por, els afusellaments, la repressió, els judicis militars, sense o amb poques garanties processals, i els empresonaments massius. La dictadura franquista va voler deixar clar des del començament quines eren les seves intencions contra aquells que s’havien oposat o no mostraven massa entusiasme pel règim. El resultat va ser milers de persones empresonades i afusellades. Les penúries que la població havia patit durant la guerra, ara s’agreujaren. La dictadura abocà a milers de famílies a la fam i a la misèria. Molts consideren que es tracta d’una altra forma de repressió ja que la fam afectà majoritàriament la classe obrera. Són els anys de l’estraperlo, del mercat negre i de la lluita per la supervivència.

L’autarquia implantada pel règim, és a dir la impossibilitat d’adquirir productes de fora, amb l’objectiu de fer d’Espanya un país autosuficient que no depengués econòmicament de l’exterior, juntament amb l’escassetat d’aliments van inaugurar els anys foscos de la postguerra. Es tornaren a implantar les cartilles de racionament, però les quantitats assignades a cada família sempre quedaven lluny de les xifres oficials que el règim presentava, per l’escassetat de productes. Sovint els productes que arribaven no eren suficients per abastir la població. Podia passar que la gent fes cua en una botiga i quan li arribava el torn ja no quedés res, encara que tingués assignat aquells productes en la cartilla de racionament.

Cartilla de racionament.
Font: Carles Roca

Jo sé el que és passar gana. La meva àvia coneixia l’amo de les Illes, un tal Vinyals, i aquest li va oferir a la meva àvia que jo vingués a collir les pomes de terra i me les emportés. Quan arribava a casa, la meva àvia pelava i bullia les pomes i jo em bevia el suc (era l’escudella), la poma pelada eren les patates i llavors em menjava una poma crua que era les postres. Durant mesos vaig estar menjant només això⁹.

Sovint calia anar a cercar menjar a altres pobles.

⁹ Testimoni de Carles Roca a DAURA CASANOVAS, Josep, *Els anys difícils de la postguerra: fam i misèria a Olesa de Montserrat*. Treball de recerca de batxillerat, tutoritzat per Blanca Mampel. Institut El Castell, Esparreguera, 2016. Pàg. 38

A Olesa no hi havia res, i la gent, com els nostres pares, se n'anaven a voltar per aquests mons de Déu per comprar menjar a pagesos de poblacions com Calaf, Lleida¹⁰...

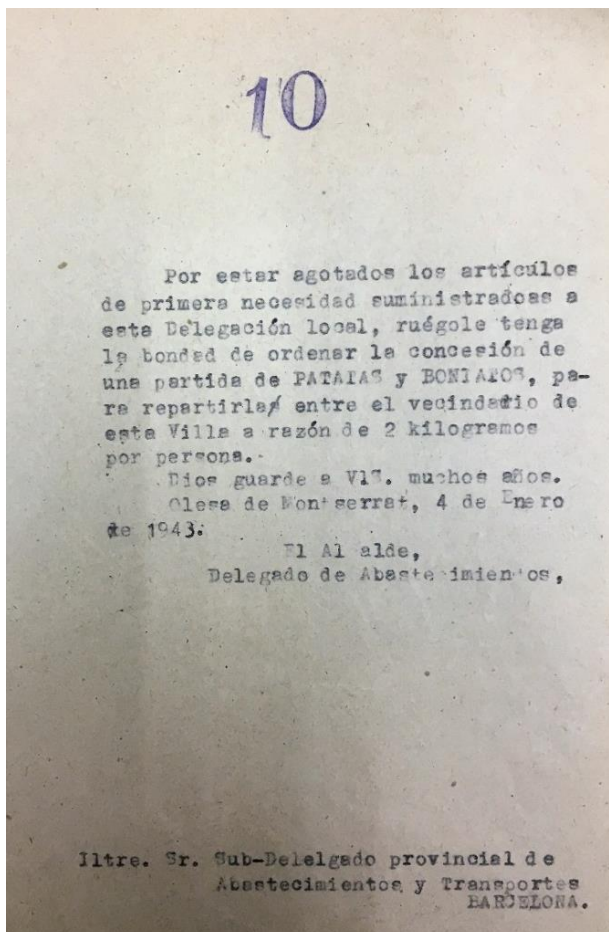
La meua mare canviava el tabac que ens donàvem de racionament per pa.¹¹

La situació podia ser tan greu que les mateixes autoritats locals demanaven que arribessin més aliments per a la població.

La manca d'aliments, que va derivar en un augment de les malalties, va empènyer la gent a aconseguir el menjar a través del mercat negre o de l'estraperlo.

Quan parlem d'estraperlo¹², hem de distingir entre el practicat per les classes acomodades i grans empreses i el practicat per la gent del poble, és a dir, entre el gran i el petit estraperlo.

El primer tenia com a objectiu enriquir-se, engruixir els seus beneficis comptant sovint amb la complicitat del règim. És el cas, entre d'altres, dels grans magatzems tèxtils com *El Siglo* o *El Águila*, i alguns bancs i asseguradores.¹³ El segon, en canvi, era practicat per aconseguir pal·liar la manca d'aliments que l'escassetat i la política del règim provocava.

L'alcalde sol·licita més aliments per a la població, 1943. AHMOM

A l'Amparo i a la seva companya Àngela, les van enxampar fent estraperlo, però com ens diu la Margarita, la nostra testimoni, *l'oli era per casa, no tenien res*¹⁴. I

¹⁰ Testimoni d'Isabel Terra, a DAURA CASANOVAS, Josep, op. cit. Pàg. 38

¹¹ Testimoni de Bernardina Zamora dins del document Bartolomé Zamora que es troba en aquest web.

¹² El nom d'estraperlo procedeix de la combinació de dos noms, Strauss i Perlowitz, que van protagonitzar l'escàndol de la ruleta trucada durant la Segona República, implicant el govern de Lerrox. A partir d'aquest fet la combinació dels dos noms va fer que a l'engany es denominés com "estraperlo".

¹³ DAURA CASANOVAS, Josep, op. cit., pàg. 61.

¹⁴ Margarita Álvarez Dolader, entrevista citada.

la mateixa Amparo explica que havien anat a buscar oli perquè a Olesa feia temps que no se'n venia¹⁵.

La gent propera al franquisme va guanyar grans fortunes amb l'estraperlo, tot i que de vegades trobem que són sancionats empresaris importants o autoritats locals, com podem veure en el següent text on hi ha implicat l'alcalde d'Olesa,

De vegades, i de forma espectacular, es publicava la relació dels empresaris detinguts i multats per haver adquirit productes del mercat negre, entre els quals hi havia destacats homes de negocis com ara Eusebi Bertran i Serra, Francesc Trinxet, Pere Jorba o V. Casacuberta; o s'anunciava la destitució i sanció d'algunes autoritats locals com a conseqüència de pràctiques estraperlistes—alcaldes i regidors de Cornellà de Llobregat, **Olesa de Montserrat**, Santa Coloma de Gramenet, etc.¹⁶

La gent d'una posició social prou alta com per pagar els preus del mercat negre era anomenada, "homes del pa blanc", tot el contrari de les classes més humils on la gent era anomenada "homes del pa negre". Són aquests els que patien tot el pes de la repressió socioeconòmica de l'època del primer franquisme.¹⁷

Els que practicaven l'estraperlo com a mitjà per aconseguir aliments per a la família o amics, per intercanviar-los amb altres productes, o bé per fer aconseguir algun ingrés extra, es desplaçaven a peu o, el més habitual, amb tren. Les inspeccions al tren però, eren constants i la Guàrdia Civil vigilava les estacions i revisava les maletes i paquets dels viatgers. El tren però, ofería certs avantatges als petits estraperlistes ja que es podien trobar fàcilment amagatalls en els vagons, i a vegades es podia comptar amb la complicitat del conductor. Quan tota aquesta picaresca fallava, les persones optaven per llençar els productes per la finestra abans d'arribar a l'estació perquè no els enxampés la Guàrdia Civil.

Una vegada la mare va anar a buscar menjar i la vàrem anar a recollir a l'estació, quan vam arribar allí estava tot ple d'agents de la Guardia Civil. Clar, jo em vaig espantar i vaig començar a plorar perquè la meva mare estava entre dos guàrdies, un d'ells em va dir: *no llores que a tu madre no le vamos a hacer nada!*, no li van fer res, però li van prendre tot el menjar que portava¹⁸.

El setembre de 1940 es creà la Fiscalía Superior de Tasas, amb la finalitat de sancionar els delictes d'acaparament.

Les sancions que s'aplicaven eren molt severes, anaven des de la requisa del producte, la més suau, fins a fortes multes – podien anar de les 100 a 500.000

¹⁵ Declaració de l'Amparo recollida en el sumaríssim. Font: ATMT3

¹⁶ DE RIQUER, Borja i CULLA, Joan B. "El Franquisme i la transició democràtica, 1939-1988" a: P. VILAR (dir). *Història de Catalunya*, Vol. 7. Barcelona. Edicions 62, 1989, p. 128.

¹⁷ DAURA CASANOVAS, Josep, op. cit, pàg. 60.

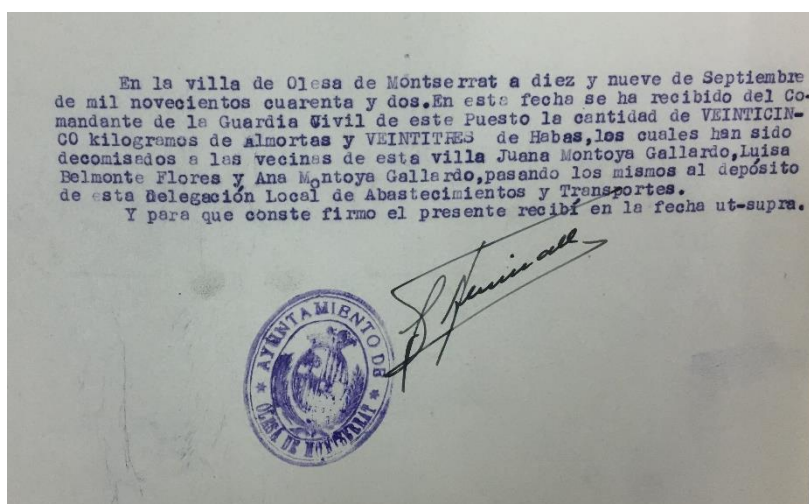
¹⁸ Testimoni de Mercè Balmaseda. *Ibidem*, pàg. 56.

ptes. , la clausura del comerç o fins i tot que els infractors fossin deportats a un batalló de treballadors o empresonats.

L'escassetat de productes i el racionament va empènyer moltes dones, sobretot de classe humil, a fer estraperlo per aconseguir aliments, segurament perquè eren les que patien diàriament no poder posar un plat a taula per als seus fills o familiars.

A Olesa tenim constància d'aquest fet ja que en la documentació consultada a l'Arxiu d'Olesa, les dones que van ser multades, expedientades, o empresonades, com és el cas de l'Amparo, per fer petit estraperlo, apareixen de forma reiterativa.

Aquest va ser també un dels efectes col·laterals de la repressió, els homes a la presó, a l'exili o morts i les dones, que s'han de buscar la vida com poden, són represaliades amb multes o requisant-los el menjar. En el document següent la Guàrdia Civil requisa el menjar que duïen tres dones que tenien o bé el marit, o bé el fill o el germà empresonat o afusellat¹⁹.

La Guàrdia Civil requisa aliments a tres olesanes,1942. AHMOM

SANTOS ÁLVAREZ DOLZ

Santos, el germà de l'Amparo, encara no tenia 19 anys quan va esclatar la Guerra Civil. La nostra testimoni ²⁰ ens va explicar que va anar a la guerra, formant part de la que va ser coneguda com la lleva del biberó.

Com explica Conxita Mir sobre la lleva del biberó:

Mobilitzats amb tot just divuit anys, alguns encara amb disset, el record d'aquests soldats ha estat rememorat any rere any per l'Associació d'Excombatents de la Quinta del Biberó, que ha pres el nom que la ministra de Sanitat, Frederica

¹⁹ L'Ana i la Juana Montoya eren les germanes del Melchor Montoya, afusellat al camp de la Bota. El fill de la Juana, el Bartolomé Zamora, havia mort a la presó Model. L'Ana Belmonte també era familiar d'ells. La biografia d'aquests represaliats es troba en aquest web.

²⁰ Margarita Álvarez, entrevista citada.

Montseny, dona als d'aquesta lleva, colpida per la imatge que oferien uns joves gairebé adolescents lliurats al combat amb tot just uns dies d'instrucció militar²¹

El Santos, però, no pertany a aquesta lleva –va néixer l'octubre de 1917– però la seva joventut ha fet que perduri en la memòria familiar el fet que era molt jove quan es va allistar i que es relacioni amb aquesta lleva.

El que sí que podem considerar és que marxés com a voluntari durant els primer mesos de la guerra ja que ens consta que va pertànyer a la columna Ortiz. Les columnes es van formar a l'estiu del 1936 i a l'octubre d'aquest any es van militaritzar i passaren a formar part de les divisions, regiments, batallons... de l'Exèrcit català.

Santos Álvarez Dolz. 1936. Arxiu familiar

Segons testimoni de la Margarita²², el Santos participava en la batalla de l'Ebre quan va ser mort per l'Exèrcit franquista. Es tracta, però d'una confusió ja que en el document que reproduïm més avall hi llegim que el Santos va morir el gener de 1938 a Singra, Terol, en les operacions que l'Exèrcit republicà, i concretament la 27 Divisió, realitzava en aquesta zona. Així, no va poder participar en la batalla de l'Ebre ja que aquesta va començar la nit del 24 al 25 de juliol de 1938. A

²¹ Mir i Curcó, Conxita (2008): *La repressió franquista als Països Catalans*. Universitat de Lleida. "CATALAN HISTORICAL REVIEW", 1: 269-281. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pàg. 271. <http://revistes.iec.cat/chr/>

²² Margarita Álvarez, entrevista citada.

Singra va tenir lloc un episodi bèl·lic sagnant que va causar molts morts en les files republicanes.

L'atac s'inicià el 25 de gener i perdurà fins al 30 del mateix mes. La divisió 27 tallà la carretera entre Calatayud i Singra ocupant la zona de Villarquemado a Monreal del Campo. *Además* ocupà Singra i tallà les comunicacions per carretera entre Terol Saragossa. Aleshores va viure uns dels seus episodis més tràgics i ferotges, la batalla de desgast als voltants de Singra especialment a la cota 1079, coneguda com Los Cabezos de Singra. El nombre de baixes va ser tan seriós que ben aviat tingueren que replegar-se fins a les seves posicions inicials. Tísner, en les seves memòries, descrivia el continu degoteig humà dels atacants i indicava les mancances de l'exèrcit popular com les causants del fracàs²³.

Avel·lí Artís Gener, *Tísner*, reconegut periodista i escriptor va participar directament en l'atac de Singra en les files republicanes i va descriure en les seves memòries l'horror dels fets que va viure i on ell hi va perdre molts companys.

Com hem vist, el Santos va morir el 30 de gener de 1938 a Singra, Terol. Havia estat soldat de la Columna Ortiz i de la 122 Brigada Mixta de la 27 Divisió²⁴. Mai els van saber dir on estava enterrat, per això creuen que el van deixar en una fossa comuna juntament amb altres soldats republicans que deuriem matar. La Margarita, la nostra informant, ens explica que l'Amparo i la família han fet moltes gestions per saber on està enterrat el Santos però mai no l'han pogut localitzar:

Pots comptar que en deuriem matar més i estan tots en una fossa.²⁵

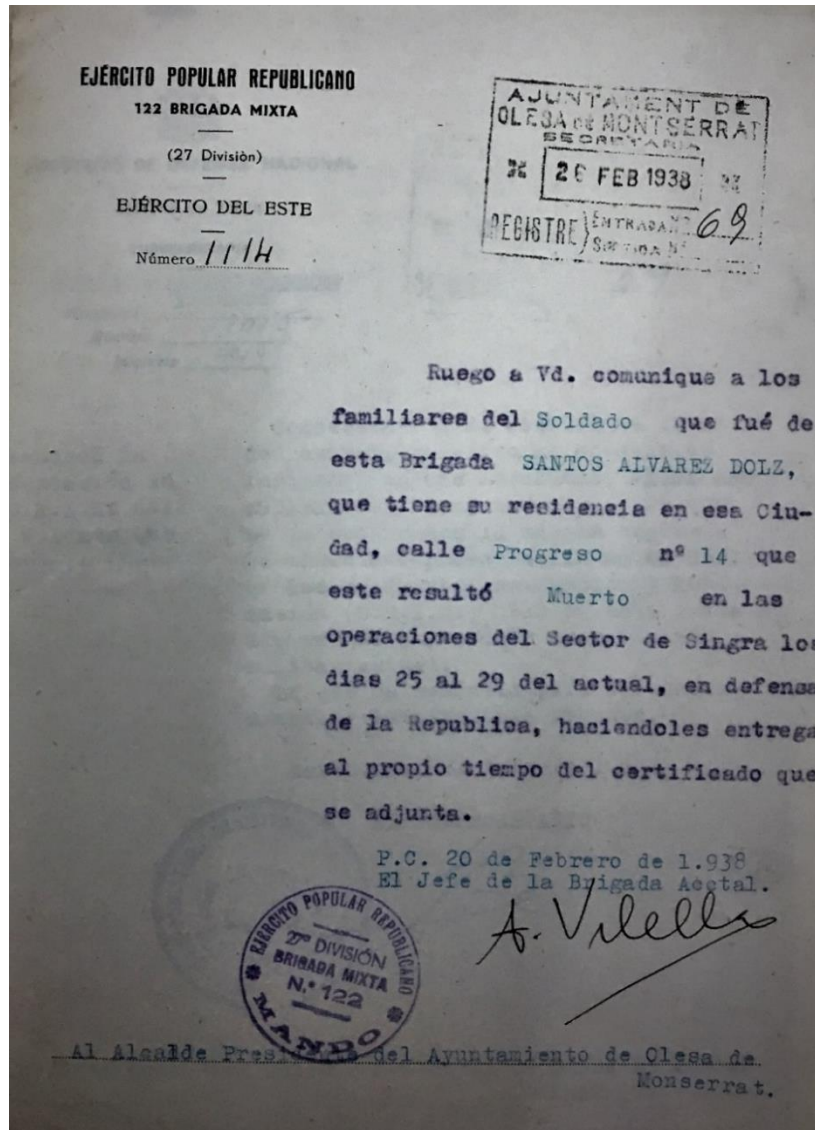
Van passar abans per Massalió, i els últims que el van veure van ser uns veïns que el coneixien i es van saludar. Aquests li van dir a la iaia que havien vist el Santos. Al cap de poques setmanes moriria²⁶.

²³CLOSA SALINAS, Francesc. "La Bruixa": els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola". *Ebre* 38, núm. 6, 2011. Pàg. 39

²⁴ Miliciano enrolado en el Parque Móvil «D», grupo Motores Humanos de la columna Sur Ebro (Ortiz) y con la militarización en la 122 Brigada Mixta de la 27 División. Murió en el frente de Teruel. <http://mazaleonrepresaliada.com/personas/alvarez-dolz-santos/>

²⁵Ibidem

²⁶Ibidem

El cap de la 122 Brigada mixta comunica a l'alcalde la mort del Santos Álvarez. 20 febrer 1938. AHMOM

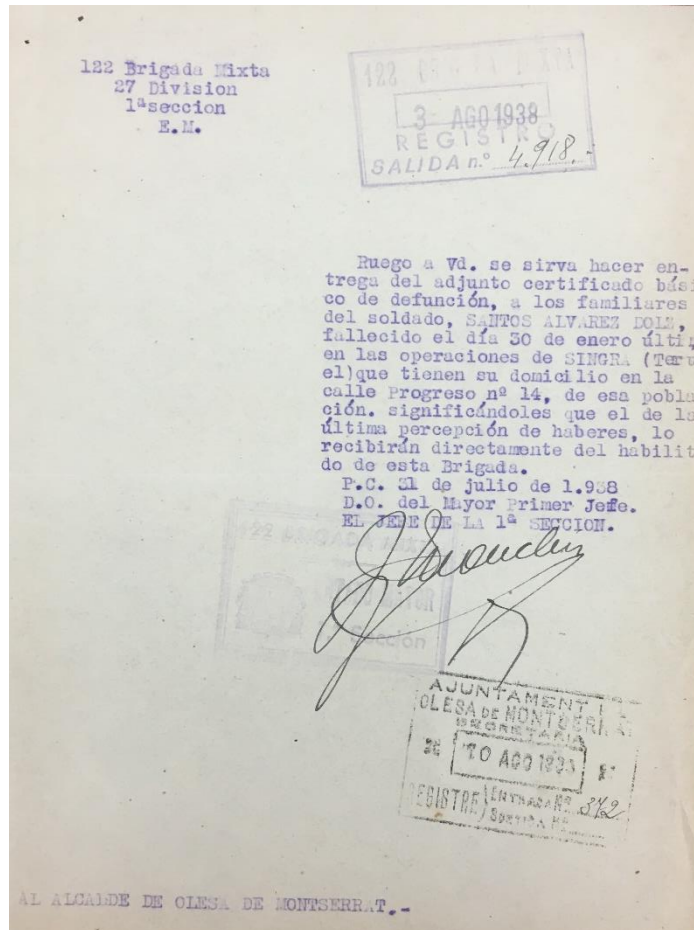
Segons la nostra informant, quan van comunicar al pare del Santos que el seu fill era mort es va desmaiar:

Quan l'avi va obrir la porta i li van donar el "parte" de la mort del seu fill Santos va caure al terra. Ja no va fer res més de bo. Al cap d'un any es va morir d'un atac de cor. No ho va poder superar²⁷

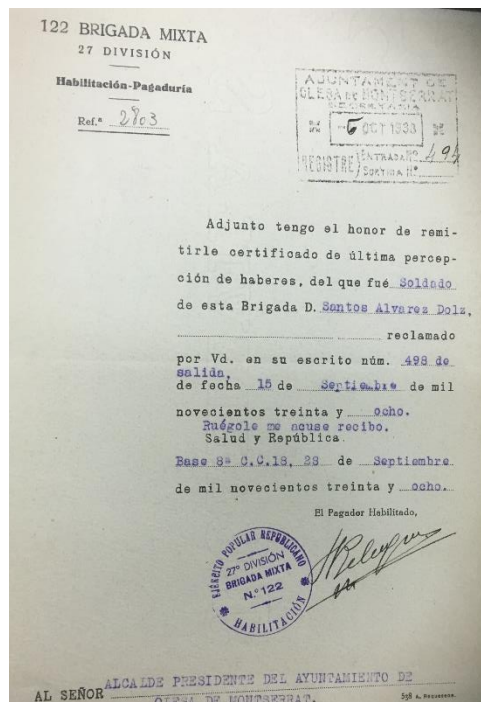
En Josep ens explicà que el que realment va marcar la seva mare, l'Amparo, no va ser tant el seu pas per la presó sinó el no saber on estava el Santos i no haver-lo pogut enterrar.²⁸

²⁷ Margarita Álvarez, entrevista citada.

²⁸ Josep Balmes Álvarez, conversa citada.

Document on es comunica la percepció de la darrera paga del Santos com a soldat. AHMOM

Certificat de la última percepció de haberes del Santos que havia estat reclamat per l'alcaldia. AHMOM

Un cop acabada la guerra, la mare mai va poder perdonar la mort del Santos. A la seva manera, aquest sentiment l'exterioritzava:

Una cosa que m'havia explicat la meva mare és que quan anaven al cine i posaven l'himne nacional, la gent s'havia d'aixecar i fer la salutació, però la meva àvia es quedava sempre asseguda i la meva mare li deia, mare, mare, aixequis que ens veuran! i ella com si res, seguia asseguda.²⁹

La nostra informant: Margarita Álvarez Dolader

La Margarita va néixer a Olesa de Montserrat l'any 1945 i és neboda de l'Amparo. Filla de Manuela Dolader Lasheras, nascuda el 1914 a Caspe (Saragossa) i Josep Álvarez Dolz, nascut a Massalió el 1914; ambdós treballaven al sector tèxtil, el Josep treballava a Catex Moli i la Manuela era teixidora a Cal Pons Van tenir dos fills, la Margarita i el Francisco.

La Margarita recorda molt la seva tieta Amparo ja que vivien en la mateixa casa, juntament amb els seus pares i l'àvia.

A casa seva no es va parlar mai de la detenció de l'Amparo ni de la mort del Santos i ella va conèixer els fets quan va ser gran. De fet, va ser l'Amparo qui li va explicar que la van detenir i el seu pas per la presó. Recorda que li havia dit que un soldat de la presó (un vigilant) la va ajudar a tramitar papers per sortir ràpid, com hem dit, però l'Amparo no es refiava al principi d'aquesta persona que l'afalagava i ella això li feia certa recança. Al final, però, va veure que es tractava d'una bona persona. També li digué que havia dit als guàrdies que la van detenir que eren uns assassins ja que els feia culpables de la mort al front del seu germà Santos, succeïda feia un any i escaig i, per tant, molt present en aquell moment.

Recorda que la seva iaia sempre plorava i encenia espelmes davant del retrat del seu marit i del seu fill, el Santos, que tenia a la seva habitació.

Jo tenia aquesta imatge de petita però no m'havien explicat res mai. Va ser després de gran. Era per por. Jo veia sempre la iaia trista i amargada. Pensava, quin caràcter aquesta dona! però després ho vaig entendre. Vaig pensar, pobra dona!. Li van matar el fill al front, l'altre fill, el Josep, també estava a la guerra i no sabia si tornaria, l'altra filla, la van tancar a la presó...

La iaia no havia explicat mai res, sempre tenia un posat trist i melancòlic.

Un dia va dir-me: el dia que es morí Franco et donaré cèntims i vas a comprar cava. Llàstima que es va morir uns mesos abans d'ell³⁰.

²⁹ Josep Balmes Álvarez, conversa citada.

³⁰ Margarita Álvarez, entrevista citada.